

Patriotissem e naziunalissem – co ch' ils Grischuns èn daventads Svizzers

■ Il patriotissem, naschi da l'illuminissem en il 18avel tschientaner, sa chapescha sco expressiun d'ina vaira amur umana betg limitada ad ina naziun (politica) determinada. El collia l'amur per la patria cun la voluntad (critica) da megliar il pajais. Perquai sa designavan ils aderents da reformas dal stadi, da la societad u da l'economia sco patriots ed han fundà societads ed uniuns correspudentas, en il Grischun per exempel la Societad dals amis da l'agricultura (1778). Il patriotissem svizzer (naziunal) ha pudì flurir suenter il 1803 era en il nov chantun Grischun, suenter il 1815 surtut sut l'influenza dals exercizis militars culminavels e la Festa da tir dal 1842 a Cuira.

Ideas patrioticas cultivavan era las societads da gimnastica e las uniuns da chant. Il sentiment da dischavantatg e dependenza diminuiva l'entusiassem. Ultra da quai aveva il Grischun triling, confessionalmain paritetico ed orientà istoricamain pir dapi l'entschatta dal 19avel tschientaner vers la Svizra, da sa disar a l'idea liberala da la naziun svizra sco cuminanza d'acziun da tut ils vischins. Ils liberals dal Grischun avevan, cuntrari als conservativs, ina ferma voluntad da rinforzar l'unitad naziunala e chantunala, lur entusiassem per la patria svizra era dentant pauc exprimì avant il 1900. A moda bler pli ferma e pli patetica èn sa furmadas las identificaziuns regionalas e localas. La Festa da la Chalavaina 1499–1899 era l'emprova da derasar l'ideologia svizra da l'integraziun e da promover l'helvetisaziun dals Grischuns. Ella ha g' success, cunquai che quest model è vegnì recepì tematicamain e coreograficamain en ils gieus festivs istorics subsequents. La forza dal patriotissem regional e local è sa sviluppada en la chanzun populara rumantscha e s'exprima oravant tut en la litteratura naziunala rumantscha ed en la chanzun patriotica rumantscha che fan bler dapli omagi a la «Rezia» (Rezia/Grischun, sias regiuns, valladas e vischnancas) e a la «Helvezia». La perdita da la lingua rumantscha sco perdita da la patria vegn tematisada oravant tut en la poesia «Tamangur» da Peider Lansel. Il patriotissem svizzer dals Rumantschs sco minoritad linguistica cuntegna, sper la protecziun da sia lingua materna, era elements da defensiun cunter l'absorpsiun tras maioritads. La reconuschientscha dal rumantsch sco lingua naziunala (1938) respectivamain sco lingua semiuffiziala (1996) è perquai stada da gronda impurtanza per l'integraziun naziunala dals Rumantschs.

Adolf Collenberg

Societads

Societads èn corporaziuns che sa basan sin la reuniun da persunas (a l'entschatta savens mo dad umens) che sa scuntran regularmain e che persequiteschan en il rom da lur organisaziun finamiras definidas dad ellas sezzas. La commembranza è voluntaria u dada tras isanza (per exempel en il cas da las anteriuras compagnias da mats), ils commembers han da principi ils medems dretgs. Reglas e criteris fixads en scrit en statuts decidan tranter auter davart il scopo, la recepziun u l'exclusiun da commembers sco era davart las competenzas da la radunanza generala e da la suprastanza da la societad. La basa legala furman ils art. 60–79 dal «Cudesch civil svizzer».

Societads pli grondas distinguan tranter commembers ordinaris, che collavuran activamain e disponan da tut ils dretgs, e commembers exteriurs u onuraris che procuran tras commembranzas multiplas per ina rait ed ina reconuschientscha surregionala. La societad svizra la pli impurtanta dal 18avel tschientaner era la Societad helvetica che sa reuniva annualmain, l'emprim a Schinznach/AG, cun in program che cumpigliava l'entir spectrum da la discussiun illuministica davart la reforma da las societads svizas e ch'aveva in grond resun era en il Grischun. In emprim effect è stada la fundaziun dal seminari filantropin a Lantsch Sur

L'integraziun dal Grischun en la Svizra a l'exempel da la Festa da la Chalavaina (1899).

per l'educaziun republicanica da la giuventegna (aristocratica).

Las societads naschidas dal spiert da l'illuminissem dal 18avel e 19avel tschientaner intendevan la reforma entaifer il stadi, la baselgia e la societad burgaisa e chapivan lur activitads sco pensem «patriotic», vul dir sco servetsch al bain da la patria e da la communitad. Ellas n'eran betg reuniuns dependentas directamain da las autoritads statalas u ecclesiasticas, mabain primarivan reuniuns da singulas persunas che derivavan per regla da l'elita sociala (signuria, elita intellectuala e mercantila) e ch'eran ils purtaders ils pli impurtants da la publicitad politica ed ecclesiastica (per exempel ils Patriots en il 18avel tschientaner) e/u che vulevan promover u influenzar il svilup en in sector da la societad (per exempel ils commembers da l'Uniuon evangelica da scola respectivamain da l'Uniuon cristiana da scola e d'educaziun dal Grischun en ils onns 1830 e l'Uniuon reformistica dal 1842). (...)

Societads patrioticas e culturalas

La fundaziun dal Stadi federal ha g' vastas consequenzas per il svilup da las societads. Per mancanza da partidas politics sin plaun naziunal e chantunal han societads cun finamiras (era) patrioticas surpiglià la rolla d'intermediaturas tranter ils burgais ed il stadi. En uniuns da tir, societads da chant e societads da musica èn sa constituídas novas furmas da cumpagnia e d'engaschament patriotic e cultural (era quel chapì sco patriotic). Las uniuns e societads permettevan als commembers da s'acquistar experientscha e prestige. Fin il 1890 èn era las partidas sa preschentadas sco «societads» (respectivamain «uniuns»), ed il stretg entreschament da la vita politica cun l'activitad da las societads localas e regionalas sa manifestescha en il fatg che la commembranza e l'engaschament en societads ed uniuns era ina premissa indispensabla per l'acquist dad uffizis politics. Las festas confederalas èn per blers commembers d'uniuns e societads la culminaziun da lur activitads en quellas associaziuns. Il 1842 per exempel ha Cuira organisà la Festa da tir federala. Las festas federalas e chantunales cun lur preschientscha mediala eran (ed èn anc adina) ina plattafurma che serva a commembers da la regenza e ad exponents da partidas politics a propagar lur ideas e lur intents. Il 1970 ha alura inizià ina depolitisaziun da la plipart da las societads ch'èn sa decleradas en il fratep per gronda part sco politicamain e confessionalmain neutralas. La diminuziun massiva da la populaziun en numerusas vischnancas pretendeva l'aboliziun da singulas societads (oravant tut d'uniuns da tiradors e da chant) respectivamain lur salvament tras fusiun cun uniuns d'autras vischnancas.

Adolf Collenberg

Rogaziun federala

Ils dis da rogaziun pratigads en il cristianissem èn sortids da la pratica dal giudaissim. En periodas da miseria durant il temp medieval tardiv vegnivan celebradas festas da rogaziun en il rom da las Dietas confederalas. La tradiziun da la «Gronda rogaziun dals Confederads» è attestada per l'emprima giada il 1517. En temps da pestilenzas e chareschias durant il 16avel tschientaner decretavan las autoritads dals chantuns reformads dis da rogaziun emnills u mensils (Basilea 1541, Turitg 1571, Berna 1577) che vegnivan colliadas pli tard savens cun exercizis da giginar e cun collectas per concretavels basegnus (per exempel ils Waldens 1655).

Il 1619 han ils chantuns reformads organisà in emprim di da rogaziun culminavel per engraziur per il success da la Sinoda salvada a Dordrecht (Olanda). Il 1639 – durant la Guerra da trent'onns ch'ha influenzà fermamain las praticas da far penitienza en general – ha la Dieta evangelica da la Confederaziun decidì d'introducir in di da rogaziun annual en reconuschientscha d'esser vegnids schanegiads fin qua da la guerra. Il 1643 han decidì era ils chantuns catolics da la Confederaziun da fixar devoziuns e dis da rogaziun. Il fanadur dal 1796 ha la Dieta confederala conclus sin proposta da Berna ed en vista a la revoluziun imminente da celebrar ils 8 da settember 1796 per l'emprima giada ina rogaziun naziunala. Il di da Rogaziun federala ha survivì la helvetica, la mediaziun e la restauraziun, era sch'ìs catolics e reformads na celebravan betg el di medem di. Durant la regeneraziun ha la Dieta dal prim d'avust 1832 fixà il di da Rogaziun federala, sin proposta da l'Argovia, per tut ils chantuns svizzers sin la terza dumengia da settember. Il Grischun percenter ha insistì fin il 1848 da commemorar quel la segunda gievgia da november. Ils chantuns respectivamain las autoritads supremas da la baselgia reformada e da las diocesas catolicas han mantegnì era suenter la fundaziun da la Confederaziun il 1848 la competenzaza da fixar il di da Rogaziun federala. En il dretg federal s'orientescha sulettamain la lescha davart l'andament da las fatschentas, per quai che riguarda il cumentament da la sessiun federala d'atun, al di da Rogaziun federala. A l'entschatta relaschavan las regenzas chantunales mandats da Rogaziun federala che s'occupavan, d'in punct da vista religius, da dumondas actualas da tut gener. Gottfried Keller per exempel, a ses temp chancelier dal chantun da Turitg, ha redigì tals mandats tranter il 1863 ed il 1872. Ils uestgs han decretà il 1886 in urden da festa impegnativ per tut la Svizra catolica ed han publictà a questa chaschun ina brev pastoral. Dapi il Segund Concil vatican è la Rogaziun federala in di

da festa ecumenic. Il di da Rogaziun federala è scumandada la chatscha en il Grischun.

Victor Conzemius

Direcziun chantunala da tiradors

Il moviment da tir dal Grischun è sa sviluppà sut la surveglianza da la Regenza a basa dal reglament militar dal 1817 ed en il rom da l'Uniuon da tiradors dal Grischun (fundada il 1826). Ils iniziants principals da quel èn stads oravant tut il colonel Georg Buol (divers onns president da la Direcziun chantunala da tiradors) ed il colonel Peter Conradin von Tscharnher (president da l'Uniuon grischuna militar, fundada il 1834). La Direcziun chantunala da tiradors è vegnida schliada il 1852. Il moviment da tir vuleva promover la conscienza naziunala patriotica ed il spiert da defensiun da la patria. Las festivitads che duravan per part plirs dis eran in rom ideal per quel intent, oravant tut las festas federalas da tir biennalas (il 1842 a Cuira). L'emprima Festa chantunala da tir è vegnida celebrada dals 5 fin ils 7 da settember 1844 a Samedan en preschientscha da ca. 300 tiradors. Las festas da tir permettevan era al giuven moviment dals chors virils da sa producir publicamain. Las tentativas dal 1829–31 da motivar las vischnancas d'eriger stans da tir n'han – per motivs finanzials – betg g' grond success. L'obligaziun da tir è vegnida introducida successivamain pir suenter il 1850, il tir obligatoric per tut ils schuldads tras l'organisaziun militar federala il 1874.

Adolf Collenberg

Giubileums patriotics

Las festas commemorative naziunales e chantunales èn stadas elements impurtants per il svilup d'ina conscienza naziunala moderna respectivamain per il process da furmaziun da la «naziun svizra» e da l'unitad chantunala. Ils giubileums moderns èn colliads cun ils giubileums da battaglias da la Veglia Confederaziun e dal chantun Grischun. Quels commemoravan plitost las ovras victoriosas dals antenats che las victimas da las battaglias; il cordoli ha fatg plazza al triumf, aspects religius sacralis a las realitads religiusas civil-statalas. L'accentuaziun da las ovras dals antenats serviva era a la furmaziun civica (libertad, independenza, solidaritad e conscienza republicanica). L'impuls principal deriva dal giuven moviment liberal da l'entschatta dal 19avel tschientaner cun il svilup da las uniuns naziunales (uniuns da tir, da chant e da sport). Ils elements tradiziunals, per gronda part sacralis, dals giubileums en regurdientscha da battaglias èn vegnids cumpletts cun novs elements, oravant tut cun gieus festivs represchentads en furma da rapports inscendads da battaglias, ma era cun gasettas da giubileum, publicaziuns commemorative,

monuments istorics u festas da tir. Entant ch'ìs vegls anniversaris da battaglias eran ina simpla commemoraziun annuala, vulevan las novas festivitads svegliar la conscienza per la distanza temporal; decisiva era la cifra decimala radunda. Las festas commemorative grischunas suandavan il schema dals exempels nazionalis: per exempel las festas per il 400avel anniversari da la Lia Grischa (1824) e da la Lia da las Diesch Dretgiras (1836). Las festivitads en commemoraziun da l'adesiun dals novs chantuns a la Confederaziun svizra han furmà pli tard in nov tip da giubileum ed il 1891 è vegnì declerà il prim d'avust uffizialmain sco di da la festa naziunala. En il Grischun percenter gogian las festivitads da la Veglia Confederaziun – per motivs istorics evidents – ina rolla marginala (il Grischun è aderì a la Confederaziun pir il 1803). Il punct culminant dals giubileums grischuns è stada la festa per il 400avel anniversari da la Chalavaina (1499–1899) ch'ha superà tut las festivitads precedentas e servì da model als giubileums suandants (Lia Grischa 1924, Lia da las Diesch Dretgiras 1936, Porclas 1952, Partenz 1949, Engiadina Bassa 1952, Schons 1958, Val Müstair 1962): servetsch divin per part al liber, defilé dals notabels, cortegi istoric, plects festivs e giuven cun chant. Il giuven da la Chalavaina ha evocà, sper las ovras dals Grischuns e da lur erox Benedetg Fontana, era la cuminanza solidarica naziunala: l'uniun da la Rezia e la Helvezia. Las festas da tir annualas u periodicas (Tir da la Chalavaina, Tir da Porclas e.a.) gidan a tegnair viva la regurdientscha.

Ultra dals giubileums patriotics èn era las festas en commemoraziun da la reformaziun vegnidas celebradas en ils onns 1828/29 sco festas secularas. Là nua ch'ìl process da furmaziun è anc en gir naschan cuntinuadamain giubileums.

Georg Kreis

Festa naziunala

La festa naziunala sa referescha al Patg federal dal 1291, ella è però vegnida celebrada per l'emprima giada pir il 1891. L'istorissem, resultà da l'entusiassem per la modernisaziun dal 19avel tschientaner cun l'intent da stabilir a medem temp ina distanza e vischnanza, ha sveglià in basegn per giubileums istorics. L'emprim èn ins sa regurdà da las guerras e da las adesius a la Confederaziun. Curt avant il 1891 è alura naschida l'idea da festivar il 600avel anniversari da la Confederaziun. Il 1891 è la festa naziunala vegnida commemorada sco festa centenara, senza prender en egl ina repetiziun annuala. L'introducziun da la festa annuala è succedida pir il 1899. Intimà surtut era da las colonias svizas a l'exteriur, che vulevan medemamain introducir ina spezia da «Quatorze Juillet», ha il Cussegl federal cusseglià ils chantuns da laschar sunar ils zains la saira dal prim d'avust. Auters elements centralis èn alura daventads ils fieus al liber en las vals e sin ils auts e las allocuziuns festivas, pli tard ils lampiuns e pli e pli era ils fieus artificialis. A l'entschatta era la festa naziunala in lavurdi ordinari, alura han plirs chantuns declerà il prim d'avust sco di da festa parzial u general. En vista a l'onn da giubileum 1991 han ils Democrats svizzers lantschà in'iniziativa populara. Cun la votaziun dals 26 da settember 1993, acceptada cun 83,8 % da las vuschs, è il prim d'avust vegnì declerà sco di da festa naziunala per l'entira Svizra.

Georg Kreis

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artigels (geografics, tematics, artigels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.